

II. Meşrutiyet Döneminde Emekten Yana ve “İlimli Sosyalizm”Yönelimli Bir Yayın: Say ü Amel

İ. Arda Odabaşı¹

Öz

1908 Devrimi'nin ardından yükselen işçi / emekçi hareketleri, kendini ifade edebileceği zeminlerden birini, yine devrimin ortaya çıkardığı basın ortamında bulmuştur. 1910-1911'de İstanbul'da yayımlanan Say ü Amel dergisi bunun örneklerinden birisidir. Ethem Nejat ve Mustafa Suphi gibi, yakın geleceğin sosyalist önderlerinin yazdığı bu dergi, ülkenin ve emekçilerin sorunlarına, sanayi ve ticaretin nasıl geliştirileceğine dair çözümler aramış, emekten yana tavrı almıştır. Bu çalışmada, niteliksel bir araştırma deseni kullanılmış ve metin analizi tekniği uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Say ü Amel dergisi, 1908 Jön Türk Devrimi, II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı/ Türk İşçi Sınıfı, Sosyalizm, Ethem Nejat, Mustafa Suphi.

A Publication Inclined Towards “Moderate Socialism” and Supporting Labour in the Second Constitutional Era (Ottoman Empire): Say ü Amel

Abstract

Worker / laborer movements accelerating after the 1908 Revolution found one of the grounds to express themselves in the media environment which was also created by the revolution itself. Say ü Amel (Labour) journal, which was published in Istanbul between 1910 and 1911, is one of the examples of this. This journal, among whose writers there were socialist leaders such as Ethem Nejat and Mustafa Suphi, searched for solutions to the problems of the country and laborers and about how to develop industry and trade, with an attitude supporting labour. In this study, the qualitative analysis is used as the method.

Keywords: Say ü Amel Journal, 1908 Young Turc Revolution, II. Constitutional Era (Ottoman Empire), Ottoman / Turkish worker class, socialism, Ethem Nejat, Mustafa Suphi.

Giriş

1908 Jön Türk Devrimi iki olguyu beraberinde getirmiştir: Türkiye tarihinde o güne dek görülmedik çapta bir işçi grevleri dalgası ile yine o güne dek görülmedik bir basın patlaması. II. Abdülhamit'in 30 yıl süren baskı ve korku rejiminin ardından gelen hürriyet, bir yandan ülkede emekçilerin, bir işçi sınıfının var olduğunu somut olarak dışa vururken, diğer yandan da basılı kelimeyi demokratikleştirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin daha ilk aylarında kabaran büyük grev dalgası, burjuva demokratik karakterdeki devrimin sınıfsal farklılaşmaları derinleştireceğini ve sınıf mücadelelerini şiddetlendireceğini haber verirken, aynı dönemde ortaya çıkan süreli yayın yağmuru da bu mücadelelerin yansıtacağı adreslerden birine işaret eder. Nitekim toplumsal hareketlilik bağlamında gayet renkli ve zengin olan bu dönemde emekçi sınıfların sorunları ve mücadeleleri basına yansıtacak; sol, sosyalist, halkçı, köycü yayınlar çıkacak; başka meselelerin yanı sıra, emekçi sınıfların sorunlarına da matbuatta çözümler aranacaktır.

Bu makalenin konusunu da bu tür süreli yayınlardan biri teşkil etmektedir. 1910 yılının Aralık ayında İstanbul'da yayın hayatına giren Say ü Amel dergisi, emekten yana bir tutum geliştirmiş, ülkenin ve emekçilerin sorunlarına, sanayi, ziraat ve ticaretin nasıl geliştirileceğine kafa yorup çözümler aramıştır.²

Bu çalışmada, niteliksel bir araştırma deseni kullanılmış ve metin analizi tekniği uygulanmıştır. 1908 Devrimi'nin ardından çıkarılan Say ü Amel dergisi, ekonomik sorunları ele alış tarzıyla Türk işçi sınıfının o günkü meselelerini konu edinmiştir.

Bu derginin ilginç özelliklerinden biri de yazı kadrosunda Türkiye sosyalist hareketinin yakın gelecekteki iki önderinin, Mustafa Suphi ile Ethem Nejat'ın bulunuyor olmasıdır. Yolları 10 yıl kadar sonra yeniden kesişecek olan Türkiye solunun bu iki önemli ismi, henüz bilimsel sosyalizmi benimsememiş oldukları bir dönemde Say ü Amel'e yazmışlardır.

1. Say ü Amel'in Teknik / İdari Özellikleri ve Kadrosu

İlk sayısı 22 Aralık 1910 (9 Kânunuevvel 1326) Perşembe günü İstanbul'da çıkan Say ü Amel, 15 günlük bir dergidir. Künyesinde "İçtimai, Sınai, Ticari Gazetedir" şeklinde nitelenmiştir. İdarehanesi, Babıali Caddesi 77 numarada (Babıali karşısında) Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası'ndadır.

Önce Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası'nda, 3. sayıdan itibaren Sırat-ı Müstakim Matbaası'nda, 7. sayıdan itibaren ise Matbaa-i Ebüzziya'da basılmıştır. Fiyatı 20 para (yarım kuruş), senelik abone bedeli 15 kuruş, yabancı memleketler için 4.5 Frank'tır.

Dış kapakları hariç olmak üzere ilk iki sayısı 12, sonraki sayıları 16 sayfa olan Say ü Amel'de yazılar iki sütun üzerine tertip edilmiş; fotoğraf, karikatür gibi görsel malzeme kullanılmamıştır. Sadece bir kez, bir haritaya yer verilmiştir. Say ü Amel arka kapağına reklam almaktadır.³

Derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü, Osman Kahraman'dır. Kendisinin verdiği bilgiye

² "Say ü amel" kelime anlamı itibarıyla "çalışma / emek" ve kimi zaman da "emekçi" anlamına gelmektedir.

³ Bu dönemde 16 sayfalık orta boy dergilerin genellikle 40 para (1 kuruş) fiyatla satıldığı düşünülecek olursa, Say ü Amel'in fiyatının "uygun" olduğu söylenebilir.

göre, hayatının 14 senesini Tophane Sanayi Mektebi'nde ve Tophane fabrikalarında geçirmiş bir kimsedir (Kahraman, 1326: 11). Selanik'te çıkan Rumeli gazetesinde de Osman Kahraman Efendi'nin Tophane fabrikalarının tezgâhlarında yetiştiği, say ü amel (emek) ile perverde olduğu yazılmıştır. Rumeli başyazarına göre Osman Kahraman, sanayi, ticaret ve ziraatın bir ülkede sahip olduğu kesin kuvvet üstünlüğünü şahidi olarak ve inceleyerek takdir etmiş bir kafaya sahiptir. Fabrikaların insanlara nasıl çıkış kaynağı (bir tür okul) olabildiğini görmek ve anlamak için, birçok emsalleri gibi, Osman Kahraman'ı dikkate almak yeterlidir (Rumeli, 1326: 13-16). Kısacası Say ü Amel'in sahibi ve müdürü, fabrika yaşamını, çalışma hayatını, işçi sınıfının durumunu yakından tanıyan bir kimsedir.

Derginin ilk iki sayısının künyesinde yer alan "Her nev muharrerat Ahmet Akif Bey namına gönderilmelidir" kaydı, 3. sayıdan itibaren "Her nev muharrerat müdür-i mesul namına gönderilmelidir" şekline dönüşmüştür.

Say ü Amel'in yüksek performanslı, dergi sayfalarını büyük oranda dolduran yazarları; Dr. Osman Macit, Osman Kahraman, Ferit, Ethem Nejat ve Saffet'tir. Mustafa Suphi ve Ahmet Agayef (Ahmet Ağaoğlu) bugün iyi tanınan yazarları arasındadır. Say ü Amel'in, reji harman amelesinden (tütün işçisi) Yunus gibi bir işçi yazarı da vardır.

Dönem matbuatının tanınmış simalarından olup dergide bir mektubu yayımlanan Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu) Bey, bir makale vaadinde bulunduğu hâlde bu yazı dergide çıkmamıştır.⁴ Yine dergide yayımlanan mektubunda yazı vaadinde bulunan Ressam İsmail Hakkı'nın bu vaadi de gerçekleşmemiştir.⁵

Say ü Amel'in Manastır ve Selanik muhabirleri bulunmaktadır. Selanik muhabiri M. Said'in tek yazısı görülürken, "İstanbullu" imzasını kullanan Manastır muhabiri, dergiye en çok yazı katkısında bulunanlardan biridir. Say ü Amel'de yer verilen tek tercüme, Fransız sosyalistlerinden Paul Louis (1966)'nin⁶ bir eserinden Dr. Osman Macit tarafından yapılmıştır.

Say ü Amel, II. Meşrutiyet dönemi basını için olağan olduğu üzere, uzun ömürlü olamamıştır. Yaklaşık dört ay yayın hayatında kalabilmiş, bildiği kadarıyla sadece sekiz sayı çıkmıştır (Duman, 2000: 731). Son ve 8 numaralı nüshası 24 Mart 1327 (6 Nisan 1911) tarihidir. Derginin kapanma nedeni bilinmemektedir.

2. Ethem Nejat Faktörü

Say ü Amel'de bir "Manastır esintisi" hemen fark edilebilmektedir. Derginin ilk sayılarının basıldığı ve idarehanesinin bulunduğu Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, Manastır gazetelerinin

4 Ali Rıza Seyfi Bey aynı sırada çıkmakta olan Umman dergisinin başyazarıdır. Umman, Say ü Amel'in yayın hayatına girişini tebrik, Say ü Amel de bu tebriğe karşılık teşekkür etmiştir. "Say ü Amel", Umman, No: 3 (16 Kânunuevvel 1326), s. arka kapak dış yüz; "Teşekkür", Say ü Amel, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 1.

5 İsmail Hakkı Efendi, İmalat-ı Harbiye resimhanesinde ressam ve İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi'nde resim öğretmenidir. Mehmet Safa, "Tebrik", Fünûn ve Sanayi, 1. Sene No: 18 (4 Teşrinisani 1326), s. 137. Say ü Amel'in yayın hayatına girişi münasebetiyle arkadaşı ve meslektaşı İsmail Hakkı'dan Osman Kahraman'a gönderilen samimi tebrik mektubu dergide yayımlanmıştır. İsmail Hakkı övgü ve destek yanında, yazı vaadinde de bulunmuştur. İsmail Hakkı'nın çıkardığı ve 1910 yılının sonlarında yayın hayatından çekilen Fünûn ve Sanayi dergisinin abonelerine de artık Say ü Amel gönderilecektir. İsmail Hakkı, "Say ü Amel Sahip ve Müdürü Osman Kahraman Efendi'ye", Say ü Amel, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 13.

6 Louis, Türkiye'de daha çok Fransız Sosyalizmi Tarihi isimli eseriyle tanınır: (Louis, 1966)

İstanbul'daki satış merkezidir (Odabaşı, 2011). Dergide en çok bu matbaanın reklamları yer alır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Say ü Amel'in gayet faal bir Manastır muhabiri bulunmaktadır ve Manastır'dan gönderilmiş veya Manastır konulu yazılar dergide görece sık görülür.⁷ Manastır Darülmuallimin Mektebi (erkek öğretmen okulu) öğretmenlerinden Ethem Nejat ve onun yakın arkadaşı Ayın. Ferit, Say ü Amel'in en üretken yazarları arasındadırlar.

İlk iki sayının künyesinde "Her nev muharrerat Ahmet Akif Bey namına gönderilmelidir" kaydının bulunduğu yukarıda işaret edilmişti. Tüfekçioğlu Ahmet Akif Bey, Ethem Nejat ile Ferit Bey'in Say ü Amel'den tam bir yıl sonra, 28 Aralık 1911'de (15 Kânunuevvel 1327) Manastır'da yayın hayatına sokacakları Yeni Fikir dergisinde de aktif görevler alacaktır.⁸

Geleceğin bilimsel sosyalist önderlerinden Ethem Nejat'ın Say ü Amel'de belirleyici bir rol oynadığı ifade edilmiştir ki bu tabloya bakılacak olursa ihtimal dâhilindedir. Arkadaşı hakkında 1923'te bir yazı kaleme alan Ziyetullah Nuşirevan'a (Zenon'a) göre, Say ü Amel dergisi başlıca Ethem Nejat'ın eseri sayılabilir (Zenon, 1977: 126).⁹

Ziyetullah Nuşirevan'ın deyişiyle, Ethem Nejat 1917 senelerine kadar mutaassıp bir Türkçüdür ve bu yönde eserler vermiştir. Fakat onun Türkçülüğünde de bir yenilik ruhu, yeniye doğru koşma eğilimi vardır. Ethem Nejat'ta eskiden beri bir "millî sosyalizm" temayülü mevcut olmuştur. 1918 senesine kadar hem bir Türkçü hem de bir "millî sosyalist"tir (Zenon, 1977: 122-123).

Sadece Ethem Nejat'ın değil, yakın geleceğin bir diğer ünlü sosyalist önderi ve Ethem Nejat'ın mücadele arkadaşı Mustafa Suphi'nin de yazdığı Say ü Amel, aşağıda içeriği incelenirken görüleceği üzere, Nuşirevan'ın bu tespitlerini haklı çıkaracak nitelikte bir yayın izlenimi doğurmaktadır.

Ethem Nejat'la birlikte, Say ü Amel'e gerçek rengini veren isimlerin Dr. Osman Macit, Osman Kahraman ve Ayın. Ferit olduğu söylenebilir.

3. Say ü Amel'in Çıkarılma Amacı

Say ü Amel dergisinin hangi amaçla yayın hayatına sokulduğu, derginin ilk sayısındaki "Meslek" başlıklı imzasız çıkış yazısında açıklanmıştır.¹⁰

Çıkış yazısına; bir asırdan beri dünyada görülen medeni ve fikrî ilerlemelerin sanat (zanaat, sanayi) ve maarif sayesinde vücuda gelmiş olduğu ve bu ilerlemeyi hazırlayanların isimlerinin,

mensup oldukları milletin tarihiyle beraber insanlık tarihine de hürmet ve minnetle kaydedildiği belirtilerek başlanır.

Say ü Amel yöneticilerine göre; hâlbuki Osmanlı sanayi erbabının – değil ölenlerin, hayatta

7 Örneğin bkz. Manastır Darülmuallimini Talebesinden Tahsin İrfan, "Bir Muallim Namzedinin Ââmî", Say ü Amel, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 13-14.

8 Örneğin Yeni Fikir'in 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914) tarihli 21. sayısının ön kapağına bkz.

9 Ziyetullah Nuşirevan'ın Say ü Amel'in Edirne'de yayımlandığını söylemesi, bir başka dergiyle karıştırması nedeniyle. Aynı sıralarda Edirne'de çıkan derginin ismi, Say ü Tetebbu'dur ama yöneticileri ve yazarları arasında Ethem Nejat yoktur.

10 "Meslek", Say ü Amel, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 1.

olanların bile – ülkedeki toplumsal mevkii dikkate alınacak olursa, himayesizlik ve şahsi menfaatler uğrunda sanayinin pek seri adımlarla yok oluşa doğru ilerlediği görülecektir.

Osmanlıları iktisaden mahkûm etmeye uğraşan milletler birlik içinde çalışmakta, Osmanlıların siyaset ve şahsiyat dedikodularıyla kaybettiği kıymetli zamanlarda onlar yeni bir iktisadi teşebbüsün sevinciyle sermest olmaktadır.

En gerekli ihtiyaçların kimlerden tedarik edildiğini, memleketin asırlardan beri sahibi olanların sanat ve iktisada karşı yabancı kalmalarını bugünkü nesil affetse bile, Osmanlı tarihi bu siyasi hatayı hiçbir zaman affedemeyecektir.

Bu arzu iledir ki matbuatın genel menfaatlere (ülke menfaatlerine) hizmet etmesini, vatanın ve milletin menfaatine aykırı gördüğü her fikir ve teşebbüsü eleştirmesini bir vatan hizmeti bilen Say ü Amel, sanayii 20. asrın yükselme feyziyle ihyaya çalışan amele ve sanat (zanaat, sanayi) erbabının ilerlemesine engel olan sebepleri bütün açıklığıyla yayımlayarak bu yolda fikirleri aydınlatmayı en yüce bir görev bilecektir.

4. Say ü Amel'in İçeriği

Yukarıda da görüldüğü üzere, Say ü Amel "içtimai, sinai, ticari" bir yayındır. İçeriğinin büyük bölümünü iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Öncelikle ve çıkış yazısından da anlaşılacağı üzere, Say ü Amel sanayileşmeyi; yerli sanayi, ziraat ve ticaretin geliştirilmesini savunmaktadır. Ülkenin bu konudaki eksikleri ve geri kalmışlığı dergide teşhir edilmiş, ilgili makamlar ve kurumlar eleştirilmiş, çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Say ü Amel, yerli sanayi ve ziraatın himaye edilmesinden, devletin ekonomiyeye müdahalesinden ve katılmasından yanadır. Aynı minvalde olmak üzere, uluslararası düzlemde Doğu – Batı çelişmesi özellikle iktisat noktasından ele alınmıştır. Çıkış yazısında da görüldüğü gibi, Say ü Amel'i çıkaranlar, iktisaden bizi mahkûm etmeye uğraşan milletlerin birlik içinde çalıştıkları tespitinde bulunmuşlardır. Diğer pek çok yazıda da Osmanlı ile Batı arasındaki dengesiz ve Osmanlı aleyhine olan iktisadi ve ticari ilişkiler eleştirel değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bütün bu tabloya bakılacak olursa, Say ü Amel'in bir "millî iktisat" yönelimi içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bununla bağıntılı olarak, sinai ve zirai sektörler ve kuruluşlar (mesela fabrikalar), dış ticaret, yerli sermayeli şirketleşme, ilgili öğretim kurumları (sanayi ve ziraat mektepleri) dergide ele alınan konular arasındadır. Yerli sanayiinin tarihsel boyutunun işlendiği yazılar da mevcuttur.

İkinci sırada, Say ü Amel'in emekçilere yönelik yoğun ilgisi sayılmalıdır. Dergide işçi sınıfının ve emekçilerin içinde buldukları olumsuz koşullar işlenmiş, bu koşulların iyileştirilmesi üzerinde durulmuş, emekçilerin hakları belirli ölçülerde savunulmuş, hak arama yollarına değinilmiştir. Say ü Amel, emekten / emekçiden yana saf tutan, halkçı denebilecek bir süreli yayın profili vermektedir.

Son olarak, başlı başına bir ana başlık düzeyinde değilse bile, dergide yer yer sosyalizm ile ilgili değerlendirmelerin yapıldığı belirtilmelidir.

5. "Millî İktisat"a Doğru

Say ü Amel'de çıkış yazısının ardından gelen ilk makalede, Doğu ile Batı arasındaki ekonomik mücadele konu edilmiştir. Derginin en üretken ve fikirleriyle dikkat çeken yazarlarından olan

Dr. Osman Macit Bey'e göre, Batı uzun zamandan beri yeni ürünlerini Doğu ülkelerine ihraç ederek onların paralarını kendine çekmektedir. Doğu'nun ne bitmez tükenmez parası vardır ki asırlarca vermiş ama bitmemiştir. Önceleri bu paralar kısmen, ihraç edilen doğal mahsulat ile karşılanmıştır fakat son zamanlarda, yani Doğu'nun kuvvetlerinin uyanma devrinde, bu durum tersine dönmeye başlamıştır. Batı ne kadar çabalarsa çabalasın, buhar kuvvetinden ne kadar istifade ederse etsin, Doğu'nun toprağının verdiği mahsul bütün Avrupa'nın ihracatına tekabül etmektedir. Hele Hindistan ve Japonya'nın doğal (ürünler) ihracatı o dereceye varmıştır ki Batı, Doğu'nun sofrasından cebren almaya kalkmasa açlıktan ölmeye mahkûm olur.

Batı ile Doğu arasındaki en doğal rekabetin hammaddeler yönünden olduğunu söyleyen Dr. Osman Macit, içerde üretilen ürünün pahalı ve ithalatın ucuz olmasının bir hükümet için ne denli zararlı olduğunu belirtir. Doğu'nun yalnız hammadde yönünden rekabeti bile Batı'yı ürkütüp dururken, Hint ve Japon memleketlerinde sanatın da (sanayinin de) ilerlemeye başlaması iktisadi ibreyi bütün bütün saptırmıştır. Amele yevmiyesinin azlığı Doğu'ya büyük avantaj sağlamaktadır.

Osman Macit, Çin üzerine dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmuştur: Çin, askerî açıdan ilerleyememekle birlikte, birçok noktada Japonya'yı geçmiştir. Çin ticaretinde geniş bir hareket başlamaktadır. "Çok zaman geçmeyecek Pekin borsası âlemin nazım-ı ticareti olacaktır." Dr. Osman Macit'e göre, Doğu yükselmektedir. Bir zaman sonra, en kanlı savaşların milletlere yapmadığı hasarı, Doğu'nun uyanışı yapacaktır.¹¹

Say ü Amel, Osmanlı ülkesinde sanatların gelişmesi için hiçbir teşebbüste bulunulmamasını eleştirir. Dergiye göre, böyle giderse sanayimiz daha uzun süre atalette kalacaktır. Hâlbuki bütün hayati ihtiyaçlarını dışardan tedarik eden, mamulatını, sanayiini ihyaya çalışmayan milletlerin meşrutiyet idaresinden istifade edebildikleri söylenemez.¹²

"Elif. Cim." rumuzunu kullanan yazara göre ise, ilerleme yolunda bir "millet babası" lazımdır ki o da hükümettir. Hükümet vatandaşlardan bireysel girişim talep etmekle beraber, işi hep onlara yıkmamalıdır. İlerleme çarkını evvela hükümet çevirmelidir. İlk teşebbüs hükümetten, devamı vatandaştan gelecektir. "Avrupa'da şirketleri, sendikaları, fabrikaları hep halk yapıyor" diyenlere yazar, bizim ülkemizin ne Avrupa ne Asya ne Amerika olduğunu söyleyerek, özgün koşullarına dikkat çekerek karşı çıkar. Mesela asker için Avrupa fabrikalarına büyük miktarda çuha siparişi verilmekte, paralar dışarıya akmaktadır. Büyük bir fabrikaya ihtiyaç olduğu meydandadır. Yenilenmesine veya inşa edilmesine ihtiyaç duyulan fabrikaların sermayesini hükümet sağlamalıdır. Böylece sermaye sahibi sıfatıyla hükümet "fabrikacı" olacaktır. Bu fabrikanın sermayesine zamanla iştirak edilirse, ahalinin muhtaç olduğu iş ortaya çıkacak, hükümetin elinden yavaş yavaş satın alacağı hisselerle vatandaş fabrika sahibi olacaktır (Cim, 1326: 8-9).

Ağaoğlu Ahmet Bey de makalesinde emeğin / çalışmanın, sanayinin, ticaretin, servet biriktirmenin çağımızda bir ülke için önemini vurgulamıştır. Ona göre Rusya ve Türkiye gibi sürekli dış borç faizi ödeyen ülkeler, cehaletin, gafletin, tembelliğin ve çalışmanın gereğini anlamamanın vergisini ödemektedirler. "Milliyetimizin, kavmiyetimizin, dinimizin, şeref ve namusumuzun beka ve muhafazası yalnız kendi say ü amelimiz sayesinde mümkündür! (Agayef, 1326: 1-3).

Mevcut eğitim sistemini eleştiren ve kendi önerilerini ortaya koyan Ethem Nejat, sayıca çok ama

11 Doktor Osman Macit, "Şark ile Garp Arasında Mübareze-i İktisadiyye", Say ü Amel, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 2-4.

12 "Muhip-i Sanat ve Fen Karilerimize", Say ü Amel, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 11-12

niteliksiz okul açma icraatının II. Abdülhamit döneminde görüldüğünü, hâlbuki Osmanlıların çok okuldan ziyade iyi okula muhtaç olduklarını ifade eder. Nitelik her zaman çokluğa üstündür. Yüksek öğretime değil, ilkokula önem ve öncelik verilmelidir. Okullar, şimdi olduğu gibi, “memur fabrikası”, yani devlet memuru yetiştirmeye yönelik olmamalıdır. Vatanın bu fabrikalardan canı yanmıştır. Bugün istenilen, servet üretimine eksen olacak fabrikalardır. Senelerin tüm topluma yer etmiş fikirlerini yıkmak kolay değildir. İptidailerde (ilkokullarda) çocuklar hayattan, memleketten, sanattan, ticareten, ziraattan hiçbir şey öğrenmez. Çocuklar sanayie, sanata, ticarete ve ziraata özendirilmeli ve yönlendirilmelidir (Nejat, 1326: 3-6).

Mustafa Suphi'ye göre insanları hareket ve hayata sevk eden şey ihtiyaçtır. Toplumlarda medenileştikçe ihtiyaçları artar ve ihtiyaçları arttıkça medenileşir. İnkılâplar insanlardaki ihtiyaçların tedrici gelişimiyle meydana gelir. 1789 Fransa İnkılâbı böyle (Fransız ziraat ve sanayi erbabının çalışmak ihtiyacından) olduğu gibi, 1908 İnkılâbı da yine millette gelişen bazı ihtiyaçların karşılanamamasıyla gerçekleşmiştir. Esasen silahşor olan Osmanlılar Anadolu'da yerleşerek bir çiftçi unsuru oluşturmuşlardır. Üç beş asır önce yalnız silahını temizlemek, kılıcını bağlamaktan zevk alan Türkler, bugün çift sürmekle, sabanın faaliyetini hissetmekle ve bereketli bir mahsul almakla pek mesuttur. Artık yeni tür ihtiyaçların zebunu olmuşlardır. İşte bu sırada meydan alan 10 Temmuz İnkılâbı esaslı sonuçlara yaklaşmıştır. İstibdat, Fransa'da olduğu gibi, Osmanlıların ihtiyaçlarının mahiyetiyle devrilmiştir. Siyasi olayları ve devrimi toplumsal ve sınıfsal gelişmelerle açıklama eğiliminde olan Mustafa Suphi'ye göre, genel durumu dikkate alarak say ü amele revaç verecek toplumsal bir siyaset takibi, hiç ihmal edilecek hususlardan değildir (Suphi, 1326: 1-3).

Hasan Ferhat da iki sayı süren uzun yazısında iktisadın ve devletlerin ekonomi politikalarının önemini altını çizer. Ona göre, sürekli artan masraflar altında ezilip kalmamak için devlet, tebaasının ceplerini doldurmaya, tebaasını zeki ve mahir birer ticaret, ziraat adamı, sanat ehli kılmaya mecburdur. “Meşgale-i hükümet meşgale-i memuriyettir” batıl inanışını güden sefil devir (1908 öncesi), çok şükür sönüp gitmiştir. Yazar, vatanın sanat ve ticarete olan ihtiyacını artık anlama temennisinde bulunur (Ferhat, 1327: 1-6).

Osman Kahraman'a göre ise, vatanımız gibi pek mühim iktisadi teşebbüslere muhtaç olunan bir yerde sanat erbabının irfanının meydana çıkmasına çalışmak zamanı çoktan gelmiştir. Memleketimizi en kestirme yoldan ilerletecek olan sanayiye gerektiği kadar önem verilmemektedir (Kahraman, 1326: 9).

Tahsinzade İsmail, yerli sanat sahiplerini teşvik etmek gerektiğini ve bunun da gazete sütunlarında kalarak yapılamayacağını dile getirir; yerli malı kullanmayı, bu konuda katı tutum almayı savunur. Ona göre küçük veya az da olsa yabancı mal kullanmak millete vurulan bir darbe ve hatta belki de hamiyetsizliktir. Fes örneğinde olduğu gibi, rengi az donuk veya biraz kusurlu da olsa yerli malı kullanarak millete büyük hizmette bulunulabilir. Bunu diğer eşyaya da yaymak gerekir. İç sanayinin gelişmesi için en birinci saik, Avrupa malını kullanma noktasında birbirimizi ayıplamak, mahcup etmekle olur (Tahsinzade, 1326: 11-12).

Say ü Amel'in Manastır muhabiri “İstanbul”, toprağımızda yetişen mahsulleri yabancıların alıp kendi fabrikalarında işleyip bize pahalıya sattıklarına, bizim üretim yapamamamıza dikkat çekmiştir. Bizim yaptığımız gibi kılıçla, ganimetle, haraçla yaşamak yolu artık kapanmıştır. Buna rağmen ülkemizde marifete, ticarete ve sanata hâlâ kayıtsızlık söz konusudur. Avrupalılar ellere muhtaç olmamanın ötesinde, bizim gibi geride kalmış milletlerin ihtiyaç duyduğu şeyleri de üretmekte ve böylece bizim altınlarımızı kendi topraklarına çekmektedirler. Onlar zengin olup mutlu yaşarken, bizim yakamız yoksulluktan kurtulamamaktadır. Yazar, çocukların sanat ve

ticaret ehli olarak yetişip muhtaç olduğumuz şeyleri üretmeleri ve bizi Frenklere köle olmaktan kurtarmaları temennisini dile getirir.¹³

Tasarruf yapmanın gerekliliğine işaret eden Ethem Nejat, tasarrufun servetin kaynağı olduğunun ve öneminin altını çizer. Kim olursa olsun, hür yaşamak için tasarrufa riayet etmeye mecburdur. Tasarruf etmeyenler daima zenginlerin esareti altında yaşarlar. Şahıslar nasıl esarete kalırsa, milletler de öyle esarete kalabilir. Tasarruf yapmayan milletler de fertler gibi sefalet ve esaret içinde kalır. Fransa'da yapılan tasarrufu tarihsel boyutu içinde ayrıntısıyla anlatan ve özellikle tasarruf sandıkları üzerinde duran Ethem Nejat, ülkemizde de tasarrufa riayetkâr kişilerin görülmeye başladığını belirtir. Bunlar meyhanesinde çiftçi, tüccar, amele, memur, asker her türlü sınıfta vardır. Bununla birlikte, tasarruf sandıkları gibi bazı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır ve bu araçlar hem tasarruf fikrinin güçlenmesine yardım edecek ve hem de tasarruf yapanlara kolaylıklar sağlayacaktır. Servetsizlik, parasızlık yarasına yegâne deva olan tasarrufun çoğalması isteniyorsa, halkı para biriktirmeye alıştırmaya müesseseler oluşturulmalıdır (Nejat, 1327: 6-8).

Say ü Amel doğal olarak, ülkedeki fabrikalara ilgi göstermiştir. Derginin müdürü Osman Kahraman, bir dizi yazıda Tophane fabrikalarını (askerî fabrikaları) ele almış ve konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymuştur.¹⁴ Ona göre, özellikle II. Abdülhamit döneminde mahvedilmiş olan bu fabrikalar Osmanlı hükümeti ve milletin istiklali ve istikbaliyle alakalıdır. Fabrikaların kötü idare edildiğini iddia edip ciddi şekilde düzeltilmesini ve geliştirilmesini isteyen Osman Kahraman, önemli ihtiyaçları yurtdışından tedarik mecbur kalınan ordunun levazımını yerli üretimle sağlamanın böylece başarılacağı rivayetlerini çıkaran ve "hükümet fabrikacı olamaz" görüşünü savunanlara sert şekilde karşı çıkan Osman Kahraman, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Meclis'te yaptığı ilgili konuşmaları da aktarmış ve "hükümet fabrikacı olamaz" kaidesinin, fertleri fabrikacı olan hükümetler için geçerli olsa da bizde durumun tam aksi olduğunu vurgulamıştır. Yani Say ü Amel'in müdürüne göre, liberal iktisat Osmanlı koşullarına uygun değildir.

Osmanlı sanat âlemini yeniden ihyaya çalışmanın hamiyet görevi olduğunu; sanayimizin teşvik ve himayeye muhtaç olduğunu; özellikle sanatçı (zanaatkâr, emekçi) okurlarından gelecek yerli sanayiler, fabrikalar ve mamulattan bahseden faydalı makaleleri sayfalarına memnuniyetle kabul edeceğini (ve hatta icap edenleri kitap olarak basacağını) daha ilk sayısında ilan eden¹⁵ Say ü Amel'de, yerli (millî sermayeli) şirketlerin kuruluşu duyurulmuş ve bu tür şirketlerin gerek kurulmaları gerekse halkın bu millî şirketlere hissedar olarak katılımı teşvik edilmiştir.¹⁶

Say ü Amel, sanayi kadar ziraata da önem vermiştir. "Bu memleketin hayat-ı iktisadi ve içtimaisinin parlaması ziraatın terakkisine bağlıdır" (Aydın, 1326: 7) görüşünde olan Ferit Bey'in, Say ü Amel'in "ziraat yazarı" olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ziraat Nezareti'ni ve bağlı kurumları hemen her yazısında ağır şekilde eleştiren ve ziraatın gelişmesi yönünde çözüm önerilerinde bulunan Ferit

¹³ İstanbullu, "Yün", Say ü Amel, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 15-16.

¹⁴ Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", Say ü Amel, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 10-11; Osman Kahraman, "Sanat, Askerlik", Say ü Amel, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 9-10; Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları 1", Say ü Amel, No: 7 (10 Mart 1327), s. 11-16; Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları", Say ü Amel, No: 8 (24 Mart 1327), s. 10-12.

¹⁵ Hatta ileride düzenleyeceği sergide sunulmak üzere, dâhili ve mahallî mahsulat numunelerinden de gönderilmesini Say ü Amel okurlarından rica etmiştir. "Muhip-i Sanat ve Fen Karilerimize", Say ü Amel, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 11-12.

¹⁶ Hüsnü, "Cemiyet-i Müteşebbise", Say ü Amel, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 12-13; (Başlıksız), Say ü Amel, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 16; (Başlıksız), Say ü Amel, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 16.

Bey, ziraat aletleri depoları, ziraat numune tarlaları, arıcılık / balcılık, bakanlığa bağlı teşvikat-ı ziraiye şubesi konulu yazılar kaleme almıştır (Ayın, 1326: 9-11).

Ferit Bey'e göre memleketimiz büyük bir çiftçi memleketidir ama onun servet kaynaklarından henüz istifade edilememektedir. O servet kaynakları ancak yenecek birkaç lokma ekme için işlenmektedir. Bu emek yeterli değildir. Madem ki memleket büyük bir ziraat memleketidir, herkes bu yönde gayret göstermelidir.

Ferit Bey, 1324 (1907-1908) tarihli gümrük istatistiğinden aktardığı bal ithalatı ve ihracatına dair rakamlarla, İstanbul'un yediği balın bile dışarıdan, özellikle Amerika'dan geldiğini göstermiştir. İşe büyük değil, küçük işlerden başlanması gerektiğini savunan Ferit Bey, bu küçük işlerden biri olarak, gayet kârlı bir sektör olan arıcılığı / balcılığı önermiştir. Ona göre, ahali, kendisine bu gibi işlerin faydası gösterilse mutlaka yapacaktır (Ayın, 1326: 5-6).

Ferit Bey, geliri olmadığı veya az olduğu için kapanmakta olan taşra sanayi mekteplerinin bu durumuna bir çare olmak üzere, Ziraat Nezareti'ne bir öneride bulunur: Bakanlık, taşralarda açtığı ve açacağı ziraat aletleri depoları için yabancı ülkelerden pek çok zirai edevat getirmektedir. Bu edevattan birçoklarının aynıını sanayi mektepleri pekâlâ imal edebilir. Bu gibi aletlerin ülkemizde üretilmesinden hem ülke ve hem de ahalimiz, çiftçilerimiz büyük menfaat sağlayacaktır. Çünkü Avrupa'dan alınan aletler pahalıdır. Bu kadar büyük faydalar göz önünde dururken ve bu gibi edevatın sanayi mekteplerinde imali mümkünken, ecnebi diyarlardan getirilmelerinde hiçbir fayda yoktur. Ferit Bey'in dileği, bu edevatın hiç olmazsa bir kısmını Ziraat Nezareti'nin ülkemizde imal ettirmesidir (Ayın, 1326: 9-10).

Ziraat Nezareti'ni her daim eleştirmekten geri durmayan Ferit Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinde oluşturulan "terakki-i ziraat encümenleri"nden umutludur. İttihat ve Terakki Cemiyeti vatanımızı istibdat boyunduruğundan kurtardığı gibi, bu encümenlerin de çiftçilerimizi eski usul boyunduruğundan kurtarması ümidini dile getirmiştir (Ayın, 1327: 9).

Ethem Nejat'a göre de yükselmemiz, servet edinmemiz, iktisadi hürriyete varmamız ancak ziraata vukuf ile mümkün olacağından, ilkokullara ziraat dersi konmalıdır (Nejat, 1326: 5).

Manastır Darülmuallimini öğrencilerinden Tahsin İrfan, yeni ziraat aletlerinin önemini ve gereğini vurguladığı yazısında, ülkemizde ziraatın bütün şubelerinin tam anlamıyla ilkel bir hâlde bulunduğunun; ziraat olmazsa ticaret ile sanayinin de olamayacağını; bu üçünün olmadığı milletlerin ilerlemeyeceğinin, medeniyet ve siyaset âleminde sözünü kimseye dinletmeyeceğinin, refah içinde yaşayamayıp mahvolup gideceğinin altını çizer.

Avrupa'da ve Amerika'da bin türlü ziraat aleti icat edildiğini, bunlar sayesinde buralarda üretimin hem çok hızlı hem de ucuz yapıldığını ve hem de mahsulün bol olduğunu belirtir. O nedenle ta Amerika'dan gelen ürünler ülkemizdekilerden daha ucuza mal olmaktadır. Bundan Osmanlılar, daha doğrusu İslamlar zarardadır. Avrupalılar, Amerikalılar paralarımızı çekerken, biz hem manen hem de maddeten zarar ederiz. O nedenle yeni ziraat aletlerini tatbika gayret edilmelidir. Böylece hem ziraatımız gelişir hem de Avrupa ve Amerika'ya her sene verilen milyonlarca para ülkemizde kalır (İrfan, 1326: 13-14).

Say ü Amel'in büyük önem verdiği bir konu da eğitim / öğretim, özellikle de sınai ve zirai eğitim ve okullardır. Yukarıda da yer yer görüldüğü üzere, dergi sayfalarında eğitim / öğretimin önemi

vurgulanmış, mevcut eğitim sistemi eleştirilmiş, genel eğitim sistemine dair önerilerde bulunulmuş, sanayi mektepleri ile ziraat mekteplerinin içinde buldukları olumsuz koşullar sergilenmiş, bu okulların ıslah edilmesi ve geliştirilmesi savunulup bu yönde önerilerde bulunulmuş, yetkililer eleştirilmiştir.¹⁷

6. İşçi Sınıfı ve Emekçiler

Say ü Amel'in içeriğinin önemli bir kısmı da daha yukarıda belirtildiği gibi, emekçilere ve özellikle işçilere ayrılmıştır. Emekçilerin/işçilerin durumu ve sorunları, örgütlenmeleri, hakları ve hak arama mücadeleleri gibi konular dergide ele alınmıştır.

Uzun yıllarını Tophane fabrikalarında geçirmiş olan Osman Kahraman'a göre, bu fabrikalarda bin türlü mahrumiyet içinde çalışan amele, yurt dışından satın alınanlara hemen üstün derecede (top, tüfek, fişek, barut, mermi gibi) askerî mühimmat üretme maharetini göstermektedir. Bazı kendini beğenmişlerin hakaretleri ile ezilen, kovulan o amelenin başka fabrikalarda, bir ülkeyi ancak sanayinin geliştireceği bilinen yerlerdeki mevkii çok büyüktür (Kahraman, 1326: 11).

Meşrutiyet'e kadar Tophane ve Zeytinburnu sanayi mektebinin yetiştirdiği öğrencilerin toplamı önemli bir sayıyı bulmuştur. Bunlardan bir kısmı Tophane ve Zeytinburnu fabrikalarında istihdam edildiği gibi, bir kısmı da başka fabrikalarda çalışmaktadır. 25-30 seneden beri ülkemizde yetişen amele ve sanat erbabı hemen tümüyle askerî fabrikalarda yetişmiş olduğundan, bilhassa bu iki kurumun önemi pek büyüktür. Ordularda bulunan kamacı, tüfekçi, marangoz ve demirci ustalarının büyük kısmı bu fabrikalarda tahsil etmiş sanat erbabındandır (Kahraman, 1326: 8).

Dr. Osman Macit, ağırlıklı olarak İngiliz işçi sınıfı hayatı üzerinde durduğu makalesinde; amelenin elinde bütün bir milletin talihinin durduğunu, bu talihi daima iyiyeye ve iyiliğe yöneltmek için ameleyi takdir ve emeği takdis etmek gerektiğini, amelenin hakir görüldüğü bir ülkenin kudretinin felç olduğunu yazmıştır (Macit, 1326: 1-4).

Dergide yer verilen kısa haberlerde, Avrupa'da işçilerin himayesi konusuna değinilmiştir.¹⁸

Dr. Osman Macit'in derginin birinci sayısında yayımlanan makalesine, mavzer fişekhanesi ustalarından Ahmet Hulusi Efendi'den eleştiri gelmiş ve Osman Macit de derginin üçüncü sayısında bu eleştiriye yanıtlanmıştır. Osman Macit cevabında, Doğu'da amele yevmiyesinin az olduğunu dile getirirken kendi amelemiz için böyle bir şey temenni ettiğinin zannedilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Ona göre, bizim hayat şartlarımızın telifi, amele ücretinin artırılması ile mümkündür ama Avrupa'ya ihtiyaçtan kurtulmuş olmak şartıyla. Geçenlerde terzi amele İstanbul'da bir grev yaparak elbise dikim ücretinin artırılmasını talep etmiş ve başarılı da olmuştur. Bu hususta az kazanan amele, çok kazanan Tring ve Stein gibi hazırcı mağazalar, en çok kaybeden de milletin kesesi olmuş ve olmaktadır (Macit, 1326).

¹⁷ Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", Say ü Amel, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 9-10; Ethem Nejat, "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu Yahut İyi mi?", Say ü Amel, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 3-6; Refet, "Romanya'da Say ü Amel", Say ü Amel, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 7; Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", Say ü Amel, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 7-9; Ahmet Mümtaz, "Çocuklarımız, Ferda-yı Maarifimiz", Say ü Amel, No: 8 (24 Mart 1327), s. 13-15.

¹⁸ "Avrupa'da Amele Nasıl Himaye Ediliyor?", Say ü Amel, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 12; "Kadın Amelenin Himayesi", Say ü Amel, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 16.

Yine Osman Macit, çocuk işçiler konusunu dergi sayfalarında işlemiştir. Yazar, ülkemizde çocukların en çok fakır u zaruret nedeniyle amele oldukları tespitiyle yazısına başlar ve bu hayat sefaletinin çocukların sağlığı üzerinde ne etki yaptığını sorar. Makale, bu soruya verilmiş bir cevaptır; sefaletin çocukların sağlığı üzerinde çok olumsuz etkileri söz konusudur. Ülkemizde amelenin pek çok olmadığı tespitinde bulunan Osman Macit, Batı'da işçi koruma dernekleri tarafından hükümetleri nezdinde yapılan girişimler sonucunda çocuklar için alınan tedbirleri ve bunların uygulanışını, bu ülkelerdeki hiç de iç açıcı olmayan durumu rakamlarla anlatır. Memleketimize gelince; sefil ve uğursuz bir maziye sahip olan Tophane, Zeytinburnu, Dikimhane gibi fabrikalarda amele hayatı Meşrutiyet'in ilanından sonra kısmen düzeltilmiş ve o kötülükler dönemi hemen hemen kapanmışsa da bugün de askerlikten ihraç edilen küçük ameleler fabrikalara kabul olunmaktadır. Osman Macit, 10-12 yaşındaki çocukları bile büyüklerle beraber yazın 11, kışın 8 saat çalıştırmanın ne denli vahim olduğunu ilgililerin takdirine bıraktığını ifade eder (Macit, 1326: 3-5).

Reji amelesinden Yunus, yazısında işçi sınıfının durumuna ve işçi derneklerine değinmiştir. Ona göre, amele muhiti gaffet uykusundadır. Eskiden beri toplumsal hayattan bihaber olan amelemizin iki buçuk senelik Meşrutiyet'ten istifadesinin ne olduğu incelenecek olursa, maalesef toplumsal terbiyeye doğru bir adım bile atılmadığı görülür. Ama bu sözlerden, hâlihazırda kurulu bulunan amele cemiyetlerinin inkârı maksadı anlaşılmalıdır. Yazar, işçi sınıfının birliğini ve dayanışmasını savunur. Amelemizin büyük çoğunluğunu oluşturanlar, cemiyetin yalnız bir maksat için faydasını idrak edebilmektedir ki o da ancak taleplerinin reddi hâlinde grev yapmak ve böylece maksada kolayca ulaşmaktan ibarettir. Amele cemiyetleri toplumsal hayatın eğitim yeri, ticaret ve sanayimizin teşvikçisi olmak üzere açılırsa; birtakım dedikoducuların işgal tuzağına kapılmayarak akılcı şekilde güzel kullanılırsa; amele arasında kardeşlik bağı kurulursa muazzez vatanın Garp milletlerinin seviyelerine ulaşacağına emin olunabilir (Yunus, 1326: 8-9).

Say ü Amel'in Selanik muhabiri M. Said, aynı sayıda faizcilik ve halka zararları konusunu ele almış, idareye eleştiriler yöneltmiştir: Bir kısım vatandaşın sefaletinin, ilerleyememesinin sebeplerinin en önemlilerinden biri faizciliktir. Bu yüzden birçok ailenin harap, küçük bir zümrenin ise zavallı halktan topladıkları paralarla zengin olduğunu taşralarda bulunanlar çok iyi bilmektedir. Gün geçmez ki borcunu ödeyemediği için biçare bir köylünün eşyaları satılmasın. Anadolu ahalisinin müteşebbis olmadığından, çalışmadığından şikâyet edilmekte fakat bu toplumsal yaraları tedavi edecek çareler aranmamaktadır. Ziraat ve ticaretle uğraşacaklara uygun şartlarda para sağlayacak kurumlar vücuda getirilmesi lazımdır. Ziraat için Ziraat Bankası'ndan para almak mümkünse de sanat ve ticaret erbabı için bu da imkân dışıdır. Bu nedenle çalışmak, sanat ve ticaretle uğraşmak isteyenler pek fahiş, neredeyse %50 %60 faiz ödemeye mecbur kalmaktadır. Osmanlı vatanının en fedakâr ve faal bir parçası olan sanat ve ticaret erbabı böyle mahrumiyetler içinde çalışırken, bu vatanın nankör evlatlarından bazıları şahsi ihtirasları uğruna hükümeti işgal etmektedir ki buna da vatandaşlık namına teessûf etmemek mümkün değildir. M. Said, meşrutî hükümetin bu hususta işçileri refaha ulaştıracak tedbirleri alacağına emin olduğu için bu konuya önemle dikkat çekmeyi bir görev addettiğini söyler. Ahalimizde sanayi ve ticareti korumak için yardımlaşma sandıkları, düşük faizle para veren mali müesseseler vücuda gelene kadar vurguncular millî servetimizi mahvedeceklerdir ki bunun en büyük zararı da hükümete olacaktır.¹⁹

Say ü Amel'de imzasız çıkan bir yazıda, reji işçilerinin kurdukları yardımlaşma derneği

¹⁹ M. Said, "Anadolu'da ve Rumeli'de Faizcilik", Say ü Amel, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 13-14. Hemen bu yazının ardından Say ü Amel, Kastamonu Valisi Süleyman Nazif Bey'in faizcilere / vurgunculara karşı aldığı tavırdan dolayı tebrik edilmesi ve diğer hükümet memurlarına örnek gösterilmesi gerektiğine dair bir açıklamada bulunmuştur. "Say ü Amel", Say ü Amel, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 14.

konu edilmiş ve bu tür örgütlenmelerin önemi vurgulanmıştır. Reji amelesinin aralarında bir yardımlaşma (teavün) cemiyeti kurduklarını, Say ü Amel büyük bir memnuniyetle öğrenmiştir. Say ü Amel idaresi, reji amelesinin refahı için çalışmayı esas maksat edinen bu cemiyetin kalıcı olmasının ancak üyelerinin gayret ve fedakârlığı, emniyet ve birliğiyle mümkün olacağını hatırdan çıkarmamalarını tavsiye eder. Yardımlaşma dernekleri amelenin manevi kuvvetini yükseltecek, vaat ettiği koruma ve destekten dolayı yürekten inanarak çalışmaya teşvik edecek en esirgeyici oluşumlardandır. Özellikle eski idarenin (II. Abdülhamit idaresinin) birbirinden ayırdığı Osmanlı unsurlarını birleştirmek, Osmanlı birliğini takviye etmek isteyenler, emekte/çalışmada (say ü amelde) birbirine doğal olarak bağlı bulunan sanat erbabını ve ameleli, rahat yaşamalarını sağlayacak cemiyetlere bağlamalıdır.²⁰

"Memleketimizde amele yok" iddiasını kabul etmeyen Say ü Amel'e göre, amelenin ihtiyaçları tetkik edilecek olursa, en başta hastalık ve kaza sigortasını saymak gerekir ki bunun için de istikbal sandıkları vardır. Bunlar ancak ameleden oluşan bir idare heyetinin kontrolü altında ihya edilebilir. Sandıklara katkı payı (yüzdeler) ne olursa olsun, en büyük şart amelenin elinden çıkmasıdır. Her sınıfın derdini, ihtiyacını ancak o sınıftan olanlar anlar. Madem ki parayı amele vermektedir, tasarruf hakkı da ona aittir. Bu sandıkların ne yapmakla, ameleye ne temin etmekle mükellef oldukları, amelenin kendi ihtiyaçlarıyla, kendi hayat şartlarıyla ölçülür. Bu sandıklara katılım her işçinin yararınadır ve vazifesidir.²¹

Reji işçilerinin grevi de dergide ele alınan olaylar arasındadır. İmzasız yazıya, ülkemizde alın yazısına teslim olmuş bir sınıf halkın bulunduğu ve bu halkın kesilmeksizin süren bin türlü haksızlığın tahakkümü altında çiğnendiği belirtilerek başlanır. Kanunların, acizleri, zavallıları korumaması nedeniyle hayat savaşında kaybeden daima bu zayıflar olmaktadır.

Şu üç senelik Meşrutiyet devrinde muhtelif emekçi sınıflara mensup bazı vatandaşlar greve gitmek zorunda kalmışlardır. Say ü Amel, amelenin hakkına ne derece riayet edilirse, toplumsal seviyesi ne denli yükseltilirse, amelenin memleketimiz için o kadar büyük faydalar sağlayacağı inancındadır. İlgili kanunlar henüz düzenlenmeden, sermayedarlarla işçilerin karşılıklı hukuku tayin edilmeden gerçekleşen grevlerin faydadan çok zarar doğurduğunu amelemizin tefekkür erbabı takdir ettiğinden, sık sık grevler vukuuna engel olmaya çalışmışlardır. Amele cemiyetlerinin bu baptaki hizmetleri dikkate alınır, bu cemiyetlerin hakikaten ameleye rehber olacak icraatta bulunmalarını, amelenin hukukunu her türlü tecavüze rağmen muhafazada ısrar etmelerini haklı bulmak gerekir.

Reji amelesini greve sevk eden sebep önemsiz gibi görünüyorsa da aslında yüzlerce işçinin hakkıyla birininki eşittir. Zira haksızlık için ölçü yoktur. Öteden beri amelenin hakkını tanımamakta inat eden kurumların – pek ufak da olsa – haksız muamelelerine sabır ve tahammül göstermek, bütün çalışanların haklarına tecavüz için zemin hazırlamak demektir. Keyfi idare, fertlerin sabır ve uysallığıyla kurulur. Meşrutiyet'te kanunun hükümlerine olmasını isteyen vatandaşlar, haklarında en ufak aldırıışsızlığı bile kanun dairesinde müdafaadan çekinmemelidir. Reji idaresi bitmek bilmeyen kötülüklerinden sonra, amele hakkında en son olarak bir mezalim safhası göstermiştir. Reji Amele Cemiyeti'nin basına tebliğ ve bu haklarının müdafaasını rica ettiği beyannamede olay açıklanmıştır. Buna göre, fabrika idaresi, 23 kişinin yevmiyelerinin yarısını, işe biraz geç geldikleri için kesmiş, bunların idareye müracaatı reddedilmiş, bu uygulamanın yarın bütün ameleye yaygınlaştırılması endişesiyle grev başlatılmıştır.

20 "Duhan Rejisi İstanbul Fabrikası Amele Teavün Cemiyeti", Say ü Amel, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 16.

21 "Amele İstikbal Sandıkları", Say ü Amel, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 11-12.

Say ü Amel'e göre, amele ezilmekten korunmalıdır. Herkesin "el-aman" çektiği reji idaresi, memleketin tutar ellerini kırmak, zinde kollarını kötürüm etmek yoluna gitmiştir. Reji gitse de kalsa da bu memlekette yine bu mütevekkil ve kanaatkâr millet, yine bu amele çalışacaktır. Artık bundan sonra olsun hükümet, amelenin himayesi yolunu seçmelidir. Hükümetin meclise getirdiği kanunlarda bir düzen ve sıra yoktur. Amele evvela bir himaye kanununa, sonra teşvik-i sanayi, en sonra da grev kanununa muhtaçtır. Say ü Amel ümit etmektedir ki teşvik-i sanayi kanununun mecliste müzakere edildiği şu esnada mebuslar, amelenin en önce hangi kanuna ihtiyacı olduğunu, onların hayatını tetkik ederek kararlaştırırlar.²²

Say ü Amel'in ilginç bir özelliği de emekçilere – kendi çapında da olsa – destekte bulunmaya çalışmasıdır. Örneğin yeni açılmak üzere olan iş alanlarından emekçiler haberdar edilir, onlara yol gösterilir. Say ü Amel, sanatkârların sanayi müesseselerinde hizmet edebilmeleri için gece dersleri, konferans ve risalelerle işçilerin aydınlatılmasına hizmet eden vasıtalarından istifade etmelerini sanatkârlara tavsiye eder.²³

Dikkat çekici ikinci bir girişim de tıp doktoru Osman Macit'in emekçileri ücretsiz tedavi etmesidir. Derginin yazı heyetinden Doktor Osman Macit Bey, amele ve sanatkâr kimseleri ve onların çocuklarını ücretsiz tedavi etmeyi, Say ü Amel idaresinin müracaatı üzerine vaat etmiştir.²⁴

7. Sosyalizm

Say ü Amel sayfalarında sosyalizme dair değerlendirmeler, müstakil yazılarda değil²⁵ ama satır aralarında görülür. Örneğin İngiliz işçi hayatını konu edindiği makalesinde Dr. Osman Macit'in İngiliz tarzı ılımlı bir sosyalizme taraftar olduğu veya yakın durduğu anlaşılmalıdır. Osman Macit'e göre, İngiltere'de sosyalizm yüksekten değil avamdan (tabandan, halktan) doğar ve bu ülkede "münasebetsiz grevler" olmaz. Osman Macit, işçi sınıfının grev silahına hemen sarılmaması gerektiğini, grevin en son çare olarak kullanılmasını savunmaktadır. Bizde demokrat ve sosyalist tezahüratını ihya için masum ahaliye greve sevk edenler önce bizzat ameleye, ikinci olarak sermayedara, en önemlisi de müşteriye zarar verdiklerini ve grevin en son çare (son savunma) olduğunu unutmamalıdır. Amele bu şekilde yetiştirilirse emeğin geleceğinden ümitli olunabilir (Macit, 1326: 2-4).

Reji amelesinden Yunus ise, amele arkadaşlarına hitaben kaleme aldığı yazısında, Osman Macit'in bu sözlerini olumlayarak aktarmıştır. Say ü Amel'in bu işçi yazarına göre, ancak ortaya konulacak taleplerin reddi hâlinde grev yapmak ve böylece maksada ulaşmak lazımdır. Biçare amele hakkında fazla merhamet gösterenlerden ricası ise, kendisi de dâhil olduğu hâlde bütün Osmanlı amelesine Osmanlılık şeref ve menfaatlerine uygun, vatan menfaatleri ile yoğrulmuş ve gelecekteki mutluluğumuzu temin edecek makbul öğütlerde bulunmalarıdır. Böylece vatandaşlarına daha güzel hizmet etmiş olacaklardır (Yunus, 1326: 9).

Say ü Amel'de tanınmış Fransız sosyalistlerinden Paul Louis'nin bir eseri tercüme edilerek dizi

22 "Reji Amelesinin Tatil-i Eşgali", Say ü Amel, No: 8 (24 Mart 1327), s. 15-16.

23 "Elektrikli Tramvaylar", Say ü Amel, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 16.

24 "Doktor Osman Macit Bey", Say ü Amel, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 16.

25 Ali Rıza Seyfi Bey, "Sosyalizm Felsefesi ve Mülkümüzde Mahâzîr-i Muhtemelesi" (Sosyalizm Felsefesi ve Ülkemizde Muhtemel Mahzurları / Sakıncaları) başlıklı makalesini "bu hafta" takdim edemeyip bir hafta tehire mecburiyetinden dolayı kusurunun affını istirham etmiştir. Bkz. Ali Rıza Seyfi, "Muharrir-i Nezih ve Muhterem Ali Rıza Seyfi Beyefendi'nin Heyet-i Tahririyyemize Hitaben İrsal Buyurdıkları İltifatnamedir", Say ü Amel, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 5. Ancak, bu yazı derginin sonraki sayılarında da çıkmaz.

hâlinde yayımlanmıştır.²⁶ Metnin mütercimi Osman Macit'in tanıtım yazısında, beş sene evvel Paul Louis tarafından "Hükümet Nazarında Amele" isiminde bir eser yayımlandığı, bu eserde amelenin amele olduğunu anladığı zamandan beri hükümete karşı aldığı vaziyet ile hükümetlerin amele için yapabildiği fedakârlıkların derecesinin izah edildiği ifade edilir.

Osman Macit neden böyle bir eseri tercüme edip yayımladıklarını da açıklar: Gayesi ilimli (mutedil) bir sosyalizm esası üzerine kurulu olduğu için dergide bu eseri tercüme ederek gerek amele sınıfına ve gerekse emeği sevip sayanlara, aşırı ve her tarafa söz ü çevirmesi mümkün olan iştirak (komünizm) neşriyatından azade bir çığırda hizmet etmek istemişlerdir. Er geç ülkemizde de esasen çok miktarda mevcut olan amelenin yanlış ellere düşüp hükümet için zararlı bir faaliyet uzvu olmasından korkmaktadırlar. Ve bu korku nedeniyle ötede beride yabancı saikların, amele olmayanların çıkarları uğruna uyandırdıkları grevlerin, kongrelerin mahiyeti hakkında gerçek amelelerimizi hazırlamak emelindedirler.²⁷

Dergide imzasız yayımlanmış bir yazıda da sosyalizmin "aşırı" sayılan şekillerine duyulan tepki fark edilmektedir. Bu yoruma bakılırsa, ülkemizde adedi belli olmayan amele miktarı giderek büyümektedir. Ülkemizde amele vardır. Hatta öyle ki "Avrupa'da yapılan sosyalizm şımarıklıklarının – Allah saklasın – burada envai yapılabilir." Fakat bunlara hiç lüzum yoktur. Bir cemiyet, bir amele heyeti saldırıya uğramadıkça kendini savunmaya muhtaç değildir.²⁸

Sonuç

Mustafa Suphi'nin, burjuva devrimlerinin tipik / klasik örneği sayılan Fransız Devrimi ile paralellik kurduğu 1908, Türkiye'nin burjuva demokratik karakterdeki devrimidir. O nedenle 1908 Devrimi ile birlikte kapitalist üretim ilişkilerinin, kapitalizmin temel toplumsal sınıflarının, sınıfsal farklılaşmaların ve mücadelelerin gelişmesini / derinleşmesi beklemek olağandır. Ancak, bu dönüşümün kısa sürede birden bire gerçekleşmeyeceği de açıktır. Ama yine de yeni bir toplumsal formasyonun kapılarını aralayan 1908 Devrimi ertesinde bu yönde ilk filizlenmeler tespit edilebilir.

Devrim'den iki yıl kadar sonra yayın hayatına giren; fabrikalarda yetişmiş Osman Kahraman, tıp doktoru Osman Macit, eğitimci Ethem Nejat ve Ayın. Ferit'in etkin olduğu Say ü Amel dergisi, Türkiye'de sanayileşmeyi, ziraat ve ticaretin geliştirilmesini savunmuştur. Yerli sanayi ve ziraatın himaye edilmesinden, devletin ekonomiye müdahalesinden ve katılmasından, yerli sermayeli şirketleşmeden yanadır. Adı böyle konulmasa da "emperyalizm çağı"nda Doğu – Batı çelişmesi bağlamında Osmanlı'nın aleyhine olan dış ilişkiler ve ticaret de Say ü Amel'e göre dengeye kavuşturulmalıdır ve bu da ancak yerli sanayi ve ziraatın güçlenmesiyle gerçekleşebilir. Bu çizgisiyle Say ü Amel'in, henüz daha iktisadi liberalizmin hâkim görüldüğü II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında "millî iktisat" anlayışının ilk temsilcilerinden olduğu söylenebilir.²⁹

Say ü Amel aynı zamanda, genel olarak emekçilere ve özel olarak da işçi sınıfına önem vermiş, emekten yana saf tutmuş, ezilenlerin haklarını savunmuştur. Devletin, işçi sınıfını, çalışanları himaye etmesini talep etmiştir. İşçilerin birliğini / dayanışmasını, örgütlenmelerini, hak mücadelelerini ve haklı bulduğu işçi grevlerini desteklemiştir. Bununla birlikte "aşırılık"tan kaçındığı, ülkenin genel menfaatleri ile işçilerin menfaatlerini uzlaştırmaya özen gösterdiği, sadece işçileri değil, millî burjuvazinin nüvesi olarak küçük mülk sahibi sınıfları da hedeflediği

²⁶ 5, 6 ve 7. sayılarda tefrika edilen eser tamamlanamayacaktır.

²⁷ "Amele ve Hükümet", Say ü Amel, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 10.

²⁸ "Amele İstikbal Sandıkları", Say ü Amel, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 11-12.

²⁹ Konuyla ilgili kapsamlı bilgi için bkz. (Toprak, 1982).

belirtilmelidir. İstibdat rejimini mahkûm edip yeni meşrutî rejimi kesin olarak destekleyen Say ü Amel, anlaşıldığı kadarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir süreli yayındır.

Kadrosuna ve özellikle içeriğine bakarak Say ü Amel'in hedef-kitlesinin daha çok emekçi kesimler; mülksüzler ve küçük mülk sahipleri; küçük sanayici, tüccar ve çiftçi, serbest meslek sahipleri, sanayi ve ziraat okulları öğrencileri; özetle toplumun alt sınıfları ve tabakaları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun yanında, derginin tirajına, satış rakamlarına, dağıtımına, okur profiline dair elde neredeyse hiçbir verinin bulunmaması, buradaki "iletişim sürecinin" "alıcı" ayağı üzerine sağlıklı bir değerlendirmede bulunmayı imkân dışı bırakmaktadır.³⁰

Say ü Amel'in geniş anlamıyla sol eğilimli, "ılımlı sosyalizm" yönelimli bir yayın olduğu söylenebilir ki bunda da derginin en üretken yazarı olan Dr. Osman Macit'in önemli payı olsa gerekir.

Türkiye sol hareketinin yakın gelecekteki önderlerinden Mustafa Suphi ve Ethem Nejat, bu dergide yazdıkları yıllarda henüz bilimsel sosyalizmi benimsememişlerdir. Ancak, özellikle Ethem Nejat'ın, arkadaşı Nuşirevan'ın da belirttiği gibi, daha bu yıllarda sol bir tandans gösterdiği, bir "halkçı" olarak boy gösterdiği görülmektedir.

Bugün Türk basın tarihinin "kayıp" sayabileceğimiz ürünlerinden olan³¹, kısa ömürlü oluşunun yanı sıra, şeklen de (mizanpaj, idari yapı vs.) dönem yayınlarından farkı bulunmayan Say ü Amel dergisi, Türkiye'deki emek literatürünün ve sol literatürün ilk veya erken dönem temsilcilerinden biri olarak anılabilir. 100 küsur yaşındaki bu süreli yayının içeriği incelendiğinde, hem Türkiye'de "kapitalizmin şafağı" diyebileceğimiz döneme ilişkin bilgi edinilmekte ve hem de genel olarak Türkiye'nin ve özel olarak da Türkiye işçi sınıfının bugünkü meseleleri ile paralellikler göze çarpmaktadır.

Kaynakça

Agayef, Ahmet (6 Kanunuevvel 1326). "Say ü Amel'in Derece-i Ehemmiyeti", Say ü Amel, No:3, s. 1-3.

Aydın, Ferit (6 Kanunusani 1326). "Numune Tarlaları", Say ü Amel, No: 4, s. 7.

Aydın, Ferit (10 Şubat 1326). "Balcılığa Dair Bir İstatistik", Say ü Amel, No: 5, s. 5-6.

Aydın, Ferit (10 Mart 1327). "Ziraat Nezaretinde: Teşvikat-ı Ziraiye Şubesi", Say ü Amel, No: 7, s. 9.

Cim, Elif (23 Kanunuevvel 1326). "Romanya Seyahatinden-Hükümetten Ne Bekliyoruz?" Say ü Amel, No: 2, s. 8-9.

Duman, Hasan, (2000). Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928) 2. Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Ferhat, Hasan (10 Şubat 1326). "Siyaset-i İktisadiye 1", Say ü Amel, No: 7 s. 1-6.

Ferhat, Hasan (10 Mart 1327). "Siyaset-i İktisadiye 2", Say ü Amel, No: 5, s. 1-4.

İrfan, Tahsin (24 Şubat 1326). "Bir Muallim Namzedinin Amalı", Say ü Amel, No: 6, s. 13-14.

30 Osman Macit'in cevabı sayesinde, derginin okurlarından birinin bir fişekhane ustası olduğunu biliyoruz. Bkz. Doktor O. Macit, "Mavzer Fişekhanesi Ustalarından Ahmet Hulusi Efendi'ye", Say ü Amel, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. arka kapak dış yüz

31 "Kayıp" çünkü en azından bizim bilebildiğimiz kadarıyla bu dergi üzerine hiçbir çalışma, değerlendirme ve hatta elle tutulur bir atf yapılmamıştır.

Kahraman, Osman (9 Kanunuevvel 1326). "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", Say ü Amel, No: 1, s. 11.

Kahraman, Osman (10 Mart 1327). "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", Say ü Amel, No: 5, s. 9.

Louis, Paul, (1966). Fransız Sosyalizmi Tarihi (1789-1950), Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Dördüncü. Odabaşı, İ. Arda. "II. Meşrutiyet Manastır'ında Ajitatif Siyasi Basın", 17-22 Ekim 2011'de Makedonya'da düzenlenen VII. Uluslararası Atatürk Kongresi'nde sunulmuş bildiri (Kongre kitabı basım aşamasındadır).

Macit, Osman (23 Kanunuevvel 1326). "Anglosakson Kavminin Hayat-ı Ameliyesi", Say ü Amel, No: 5, s. 8.

Macit, Osman (6 Kanunusani 1326). "Mavzer Fişekhanesi Ustalarından Ahmet Hulusi Efendi'ye", Say ü Amel, No: 3, s. arka kapak dış yüz.

Macit, Osman (20 Kanunusani 1326). "Çocukların Ameleliği", Say ü Amel, No: 4, s. 3-5.

Nejat, Ethem (6 Kanunuevvel 1326). "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu Yahut İyi mi?", Say ü Amel, No: 3, s. 3-6.

Nejat, Ethem (10 Mart 1327). "Tasarruf", Say ü Amel, No: 7, s. 6-8.

Reji Harman Amelesinden Yunus (20 Kanunusani 1326). "Amele Arkadaşlarım", Say ü Amel, No: 4, s. 8-9.

Suphi, Mustafa (20 Kanunuevvel 1326). "İhtiyaç-Say ü Amel", Say ü Amel, No: 4, 1-3.

Tahsinzade, İsmail (10 Şubat 1326). "Sanayi ve Ticareti-i Dahiliyemiz Nasıl Terakki Edebilir? Ve Şayan-ı İmtisal Bir Memleket", Say ü Amel, No: 5, s. 11-12.

Toprak, Zafer, (1982). Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918), Ankara: Yurt .

Zenon, (1977). "Ethem Nejat Arkadaş", İno Türk Ajansı (der.), Mustafa Suphi ve Yoldaşları 28-29 Ocak 1921'i

Unutma, İstanbul: Güncel: 121-126.

Fünûn ve Sanayi (İstanbul, 1910, 19 sayı)

Rumeli (Selanik, 1910-1912, 790 sayı)

Say ü Amel (İstanbul, 1910-1911, 8 sayı)

Umman (İstanbul, 1910-1911, 6 sayı)

Yeni Fikir (Manastır - İstanbul, 1911-1914, 21 sayı)